De Venen

7

een geschiedenis van de landinrichting

'Tussen de graven van Holland en de bisschoppen van Utrecht is het nooit wat geworden. Tot in deze tijden reikt de Hollandse Kade terug. Zij vormde een waterkering tussen verschillende ontginningsconsessies. [...] De rechte sloten van weleer domineren nog altijd het landschap. De traditionele kavelbreedte (circa 110 meter) is vrijwel niet terug te vinden. De traditionele kaveldiepte (1250 à 1300 meter) heeft de eeuwen doorstaan. De Hollandse Kade is verdeeld in blokken van een kwartier gaans. In dat kwartier-ritme voel je de hand van hardwerkende voorouders'. Koos van Zomeren, *Het verkeerde paard*, 1986.

KARAKTERISTIEK

Grootschalige 12de-eeuwse ontginningen, latere turfwinning en 19de-eeuwse droogmakerijen hebben het Utrecht-Hollands veengebied tot een staalkaart van historische landinrichting gemaakt. De ontginningspatronen met boerderijstroken weerspiegelen de rationaliteit van landinrichting door de eeuwen heen. Het betreft hier het grootste gebied van aaneengesloten veenontginningen in Europa.

De Ronde Venen werden vanuit riviertjes radiaalgewijs ontgonnen naar het hoger en centraal gelegen veenkussen. Op andere plaatsen, zoals bij Kockengen en Portengen, ligt een schaakbordachtig patroon van zeer regelmatige strookontginningen in verschillende blokken. Deze zogenaamde cope-ontginningen vonden hier vanuit de rivier de Vecht en in mindere mate vanuit de Oude Rijn plaats. De patronen in waaiervorm van Zegveld en het verschoven bebouwingslint van Kamerik zijn variaties op het thema. De nu gedeeltelijk gedempte Bijleveld, in de middeleeuwen de belangrijkste vaarweg richting Amsterdam, loopt dwars door het gebied.

In De Venen is in de 17de en 18de eeuw turf gewonnen. De turfwinning heeft geresulteerd in een gebied met verbreed slotenpatroon, legakkers en petgaten. In de 19de eeuw zijn in het noorden droogmakerijen gerealiseerd, waarbij de middeleeuwse lagen zijn afgegraven. Hierdoor kwamen kreekruggen en getijdengeulen aan de oppervlakte. In het noordelijk deel van De Venen is het grondgebruik continu in ontwikkeling geweest. Ook in de toekomst zal dit proces van aanpassing en verandering doorgaan, waarbij natuurontwikkeling en recreatie zullen gaan domineren.

HOOFDSTRUCTUUR

- Restant van de stervormige verkaveling en de bebouwingsring van de Ronde Venen.
- Copeverkavelingen met boerderijlinten in het centrale deel van het veenweidegebied, in aansluiting met het Zuid-Hollandse copegebied rond Nieuwkoop.
- Terugliggende boerderijlinten van Kamerik.
- Bijleveld als noord-zuid transportvaart.
- Waaierverkaveling van Zegveld.
- Turflandschap Vinkeveen en omgeving.
- Droogmakerijenlandschap Ronde Venen.
- Gedeelte Stelling van Amsterdam in het noorden.

GESCHIEDENIS

Tot 1000 • Kreekruggen en veenstroompjes

Tot ver in de middeleeuwen was De Venen een uitgestrekt, ontoegankelijk en vrijwel onbewoond veengebied. Ongeveer zesduizend jaar geleden behoorde het noordelijk deel tot een waddengebied met kleiige en zandige zeeafzettingen en een uitgebreid stelsel van getijdenkreken. Door latere vervening zijn deze kreekruggen in de droogmakerijen aan de oppervlakte geraakt; tegenwoordig liggen ze goed zichtbaar in het landschap. Langs de kreken zijn sporen van bewoning uit het Neolithicum gevonden, vooral langs de randen van de droogmakerijen. Daar heeft het veen de overblijfselen geconserveerd. Ook in de middeleeuwen werden enkele kreekgordels bewoond, zoals bij Mijdrecht. In de 19de eeuw is een kreekrug benut voor de aanleg van een zware ringdijk tussen de droogmakerij van de Eerste en de Tweede Bedijking.

Na het Neolithicum vond uitgebreide veenvorming plaats als gevolg van stijging van de zeespiegel. Een naam als Zegveld herinnert nog aan die situatie toen de zegge, een rietgrassoort, hier welig tierde. Het ‘verdronken kustlandschap’ raakte ongeschikt voor bewoning. Om het gebied heen waterden diverse veenriviertjes af op de Amstel en de Vecht. Op de smalle oeverwallen vestigden zich de eerste bewoners, zoals bij De Hoef aan de Kromme Mijdrecht. Hoewel slechts één woonterp bekend is, en wel aan de Oude Waver, mag men langs de oevers meer vroeg-middeleeuwse huisterpen vermoeden. Daarom hebben de oeverzones een hoge archeologische verwachting.

Boven • Houten pionierswoning te Mijdrecht uit 1889.
Links • Polder Lagebroek als karakteristieke waaiervormige ontginning vanuit het veenriviertjes Meije en Oude Meije. Op de voorgrond de Haakwetering als zijgrens van de strookontginning van Zegveld. De ontsluitingsweg langs de boerderijen is pas met een ruilverkaveling in 1958 aangelegd.
Onder • Boerderij met ronde veestal uit 1925 aan de provinciale weg te Mijdrecht.

Sporen van kreekruggen in de geploegde percelen van de droogmakerij Groot Mijdrecht.

In de ondergrond liggen de sporen van diverse fossiele veenstroompjes en restgeulen die in de loop der tijd door inklinking van het veen als kleiruggen zichtbaar zijn geworden.

Tijdens de grote ontginningen in de 12de eeuw werden enkele van deze kleiruggen aangewend als locatie voor nieuwe nederzettingen en kerkstichtingen, zoals Kockengen en Kamerik. Een restgeul van de Kromme Mijdrecht is later gebruikt voor kleiwinning,

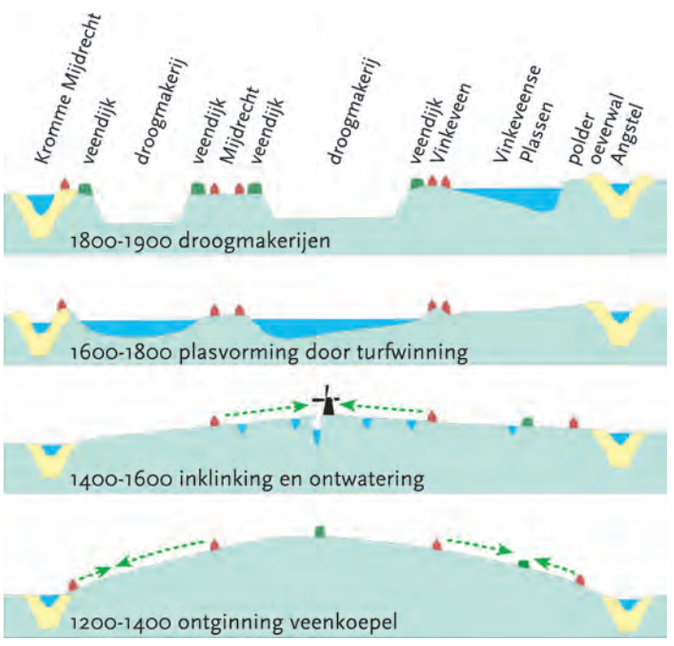

Vier doorsneden Ronde Venen. Van ontginning tot droogmakerij.

waardoor een reeks van kleiputjes is ontstaan. Oude veenstroompjes trok men recht om als weteringen te dienen, zoals de Kerkvaart op Mijdrecht en de Ennipwetering, als scheiding van twee ontginningssystemen. Ook de Veenkade, de Hollandse Kade en de Rietveldse Kade in het zuiden hadden eens een natuurlijke basis. De oevers van de fossiele veenstroompjes hebben in principe een hoge archeologische verwachting. Ze kunnen gediend hebben als vestigingsplaats voor de eerste ontginners. Het is daarnaast mogelijk dat ze in de prehistorie, bijvoorbeeld in de IJzertijd, geschikt gemaakt zijn voor tijdelijke of permanente bewoning. In dit gebied hebben tot nu toe nauwelijks systematisch archeologische inventarisaties plaatsgevonden, wat maakt dat deze verwachting op dit moment niet meer is dan een *educated guess*.

1000 tot 1600 • Veenontginningen en turfwinning

In 1085 schonk de Utrechtse bisschop Koenraad het gebied van de Ronde Venen ter ontginning aan het kapittel van Sint Jan en aan zijn ministeriaal, de heer van Abcoude. Hiermee gaf hij het startsein voor de ontginning van een uitgestrekt veengebied ten noorden van de Oude Rijn en ten westen van de Vecht. De kapittels van Sint Marie en van Sint Pieter kregen het gebied ten noorden van Woerden. De bisschop had het liefst dat de ontginning zich, op andermans kosten, snel zou voltrekken. Hij bepaalde dat de proost van Sint Jan pas rechtsmacht kreeg als het gebied bewoond werd. Voedselbehoefte door bevolkingstoename en inkomstenvergroting van de machthebbers waren de belangrijkste drijfveren. Snelheid was geboden, omdat de ontginningen de expansiedrift van de graaf van Holland zouden kunnen tegenhouden. En snel ging het ook, dankzij een systematische ontginning onder strakke centrale regie van de bisschop en de kapittels. Eind 11de eeuw werd de aanval op het moeras ingezet. Met een tempo van gemiddeld 2.000 hectare per jaar was het karwei begin 14de eeuw geklaard. Deze grote ontginning van het Utrechts-Hollandse laagveengebied is een uniek fenomeen in Europa.

Men begon aan de randen van het gebied, vanaf de oeverwallen van de bestaande riviertjes. We kunnen daarbij een viertal ontginningscomplexen onderscheiden: de West-Vechtse ontginningen vanuit de Angstel/Vecht in westelijke richting, de Oude Rijn-ontginningen in noordwaartse richting, de Ronde Veense ontginningen vanuit de veenriviertjes en de bijzondere Zegveldse-Kamerikse ontginningen. Opmerkelijk is de afwezigheid van middeleeuwse kastelen in het gebied. Centra van de ontginningen lagen aan de randen, zoals kasteel Abcoude aan de Angstel, De Poel bij Breukelen aan de Vecht en het Hof van Woerden. Uitzondering is het Proostenhuis van Mijdrecht (Midreth), dat in 1536 als ridderhofstad werd erkend. Al sinds de 17de eeuw bestaat dit gebouw niet meer en het terrein is nu bebouwd.

West-Vechtse ontginningen

De rivier de Angstel vormde de basis voor de eerste ontginning van Oukoop, de oudste cope. Als achtergrens kopieerde de Demmerikse Kade de loop van de rivier om een vaste kaveldiepte te krijgen. Dwars door het gebied werd in een rechte lijn de Oukooperdijk als ontginningsbasis getrokken. Deze sloot in het noorden aan op de Groenlandse Kade, de grens van de ontginningen vanuit Abcoude. In het zuiden was de Bosdijk de achtergrens van het blok (Klein) Oud Aa.

Vanaf de Vecht, tussen De Aa bij Breukelen en de Zwesereng onder Zuilen, werd vijfmaal een ontginningsas met een vaste dieptemaat van 1250 meter ver het veen in herhaald. Om ontginners te lokken kregen de blokken exotische namen: Kortrijk, Demmerik (Denemarken), Portengen (Bretagne), Spengen (Spanje) en Kockengen (Pays de Cockange = Luilekkerland). Vanaf de Poeldijk aan De Aa werd de Otterspoorbroekse Dijk als eerste ontginningsbasis aangelegd en vanaf de Haarrijn verlengd met de Maarssenbroekse Dijk tot aan de Lageweidse Kade, die de ontginning afsloot. Als achterkaden van Otterspoorbroek en Maarssenbroek kwamen de Kortrijkse Dijk respectievelijk de Oudenaarskade. De Kortrijkse Dijk werd vervolgens herhaald in de Portengse Dijk, de Wagendijk en ten slotte de Hollandse Kade. De Portengse Dijk werd tot aan de Veenkade doorgetrokken als dubbelzijdige ontginningsbasis voor Groot Oud Aa. Aan de Wagendijk stichtte men op een kleibaan de kerk van Kockengen. De Hollandse Kade vormde eind 13de eeuw de grens tussen Holland en Het Sticht en fungeerde als buitenwaterkering van het West-Vechtse ontginningssysteem. Spengen, met de Spengensedijk haaks op de Geerkade als dubbelzijdige ontginningsbasis, was een laatste restontginning die de kavelrichting volgde.

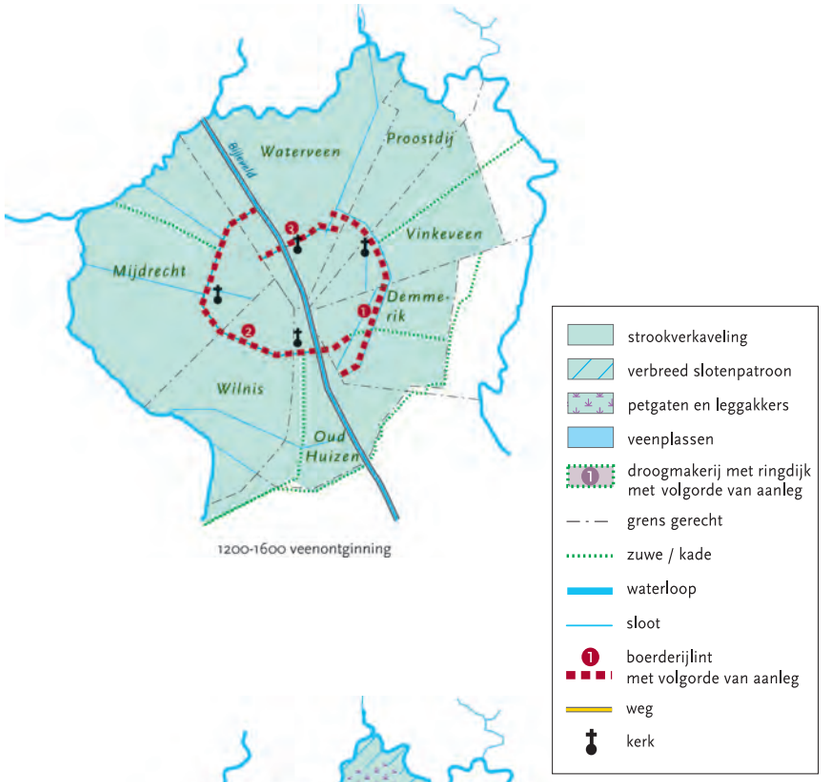

1200-1600 veenontginning

Oude Rijn ontginningen

Vanuit de Oude Rijn werd het nieuwe land in één tot twee fasen ontgonnen met loodrecht vanaf de oeverwal lopende percelen. Aanvankelijk gebeurde dit in vrije opstrek, dat wil zeggen zonder vooraf bepaalde achtergrens. Voor de ontginning Rietveld, ten westen van Woerden, werd de Rietveldse Kade, mogelijk van natuurlijke oorsprong, als achtergrens genomen. Gravensloot, ten noorden van een oudere ontginning (Oudeland) was een echte cope-ontginning met vaste dieptemaat. Vanaf een nieuwe gegraven sloot (Gravensloot!) zijn de percelen evenwijdig aan de Kamerikse wetering uitgezet. De ontginningseenheden Houtdijk en Breudijk-Gerverscop oriënteerden hun kavelrichting aan de Kockengense as, evenals De Haar-Laag Nieuwkoop, nu Portengen Polder geheten. Voor Houtdijk werd een nieuwe, gelijknamige ontginningsbasis aangelegd. Op zo'n 1300 meter afstand zien we een scheve sloot lopen, evenwijdig aan de Houtdijk. Dat was oorspronkelijk de achterkade van de ontginning, een bewijs dat we ook hier te maken hebben met een cope-ontginning. Bij de latere restontginning van Teckop is deze oude achtergrens gecorrigeerd op de Hollandse Kade.

De reeds bestaande Breudijk, een oude verbindingsweg en achterbegrenzing van het Oudeland, diende als basis voor de gelijknamige polder. Deze heeft een vrije opstrek tot de aangelegde Gerverscopsedijk, die de basis vormde voor het schoolvoorbeeld van een cope-ontginning, de polder Gerverscop. Toen de verschillende ontginningssystemen elkaar naderden, bleef er nog een stuk land over, Teckop. De kavels van deze restontginning volgden in het oostelijk deel keurig de Hollandse Kade, maar bij de achtergrens van Kamerik, de huidige Ir. Enschedeweg (Zwarte Dijk), moesten zij worden aangepast en kregen ze een gerend verloop.

1600-1800 turfwinning

1800-1900 droogmakerijen

Zegveldse-Kamerikse ontginningen

De ontginningen van Kamerik en Zegveld vertonen elk een eigen patroon en hebben hun oriëntatie grotendeels op de veenriviertjes de (Oude) Meije. Het verhaal is hier wat ingewikkelder en deels nog onduidelijk.

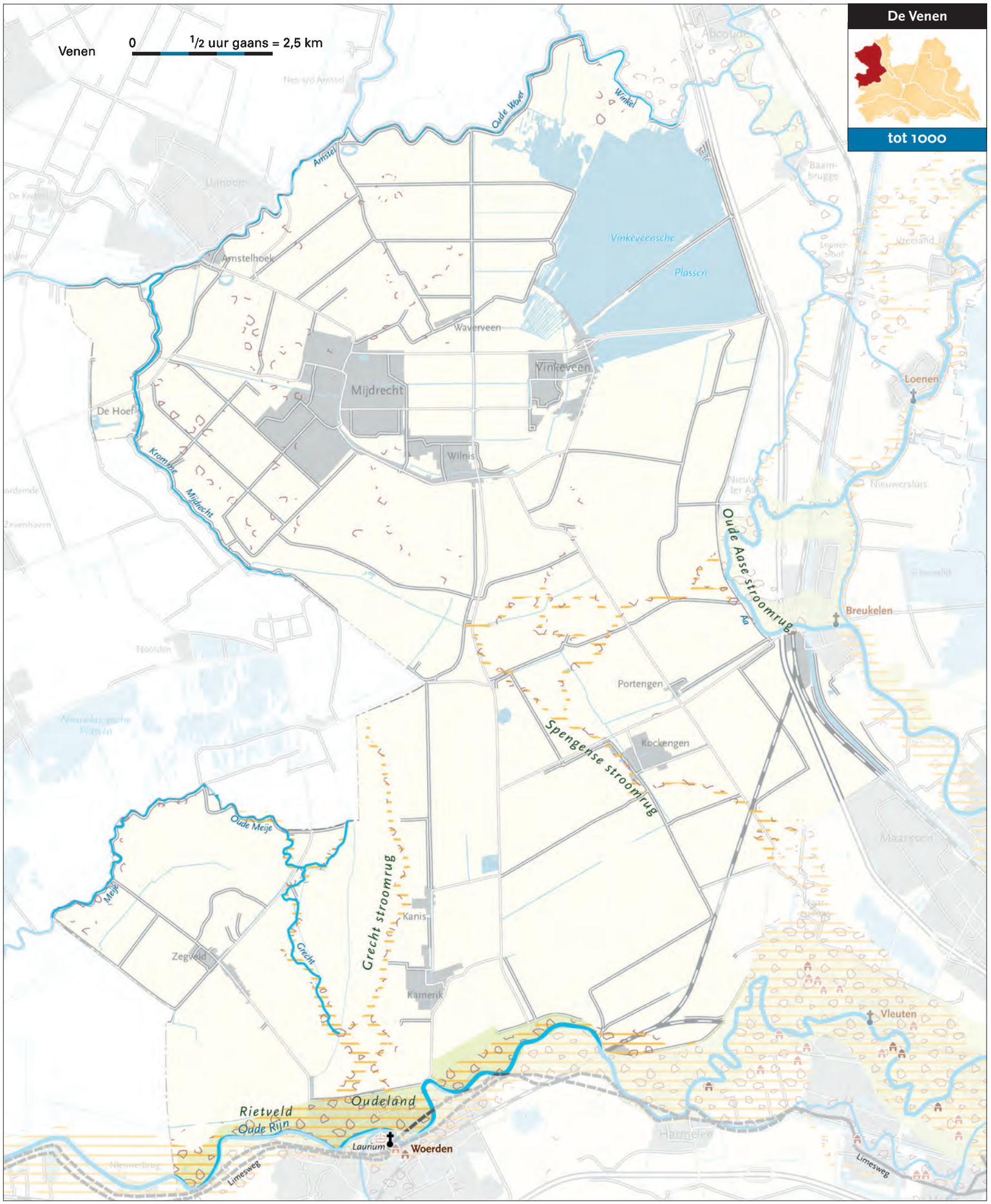
Venen
0
1/2 uur gaans = 2,5 km
De Venen
tot 1000
Oude Wiel
Winkel
Amstel
Uithoorn
De Kwakel
Amstelhoek
Vinkeveensche
Plassen
Waverveen
Vinkeveen
Mijdrecht
De Hoef
Kromme
Mijdrecht
Wilnis
Loenen
Nieuwerslois
Oude Aase stroomrug
Aa
Breukelen
Portengen
Kockengen
Spengense stroomrug
Oude Meije
Meije
Grecht stroomrug
Kanis
Zegveld
Grecht
Kamerik
Vleuten
Rietveld
Oudeland
Oude Rijn
Laurium
Woerden
Limesweg
Limesweg

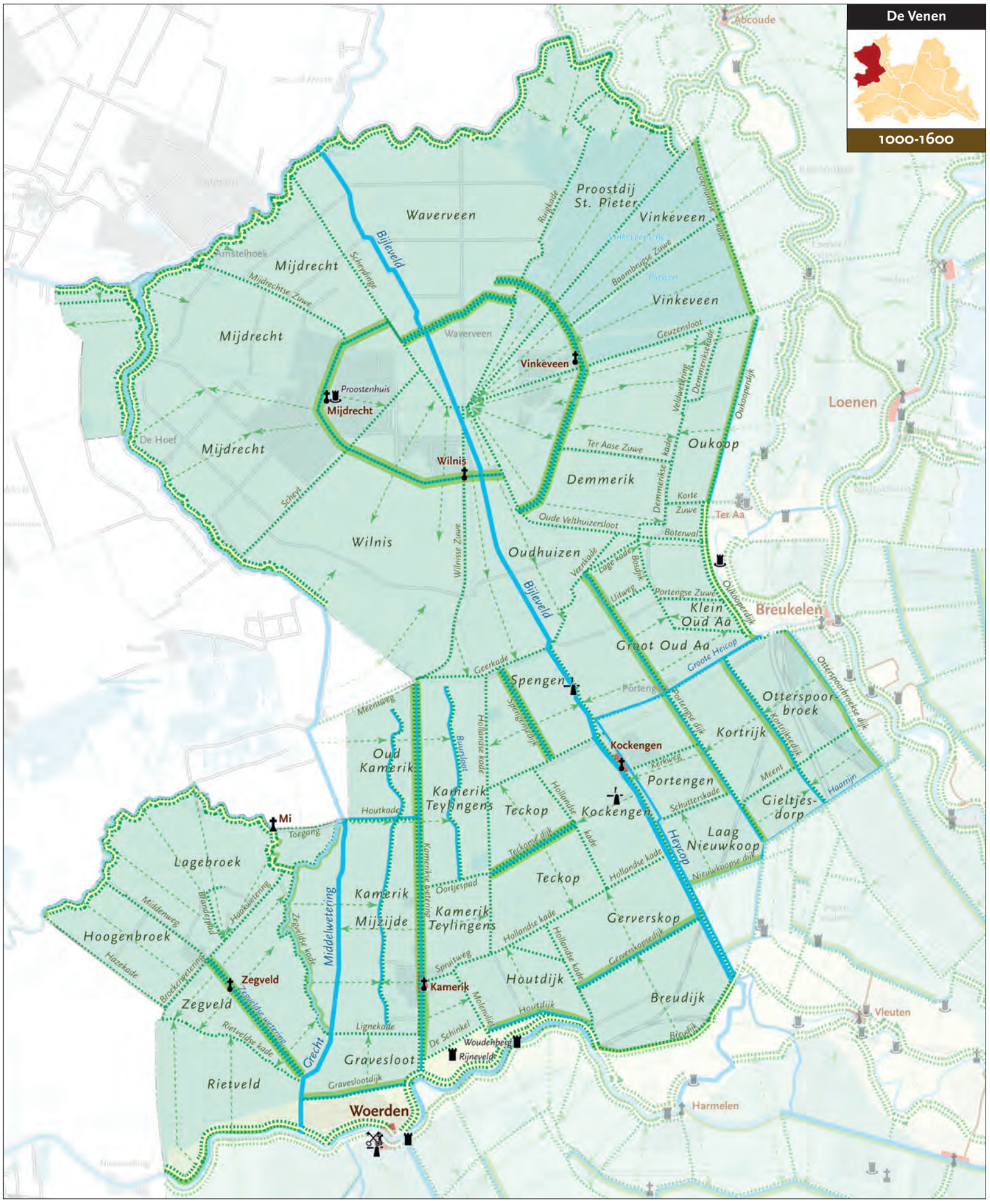
De Venen
1000-1600
Abcoude
Waverveen
Proostdij St. Pieter
Vinkeveen
Mijdrecht
Amstelhoek
Mijdrecht
Mijdrecht
Mijdrecht
De Hoef
Proostenhuis
Mijdrecht
Vinkeveen
Wilnis
Wilnis
Demmerik
Oukoop
Loenen
Ter Aa
Oudhuizen
Breukelen
Klein Oud Aa
Groot Oud Aa
Spengen
Portengen
Otterspoor broek
Kortrijk
Kockengen
Oud Kamerik
Kamerik Teylingens
Teckop
Portengen
Gieltjes-dorp
Laag Nieuwkoop
Mi
Lagebroek
Kamerik
Mijzijde
Kamerik Teylingens
Teckop
Gerverskop
Hoogenbroek
Zegveld
Zegveld
Kamerik
Houtdijk
Breudijk
Vleuten
Gravesloot
Woudenberg
Rijnevelt
Rietveld
Woerden
Harmelen
Bijleveld
Grecht
Middelwetering
Heycop

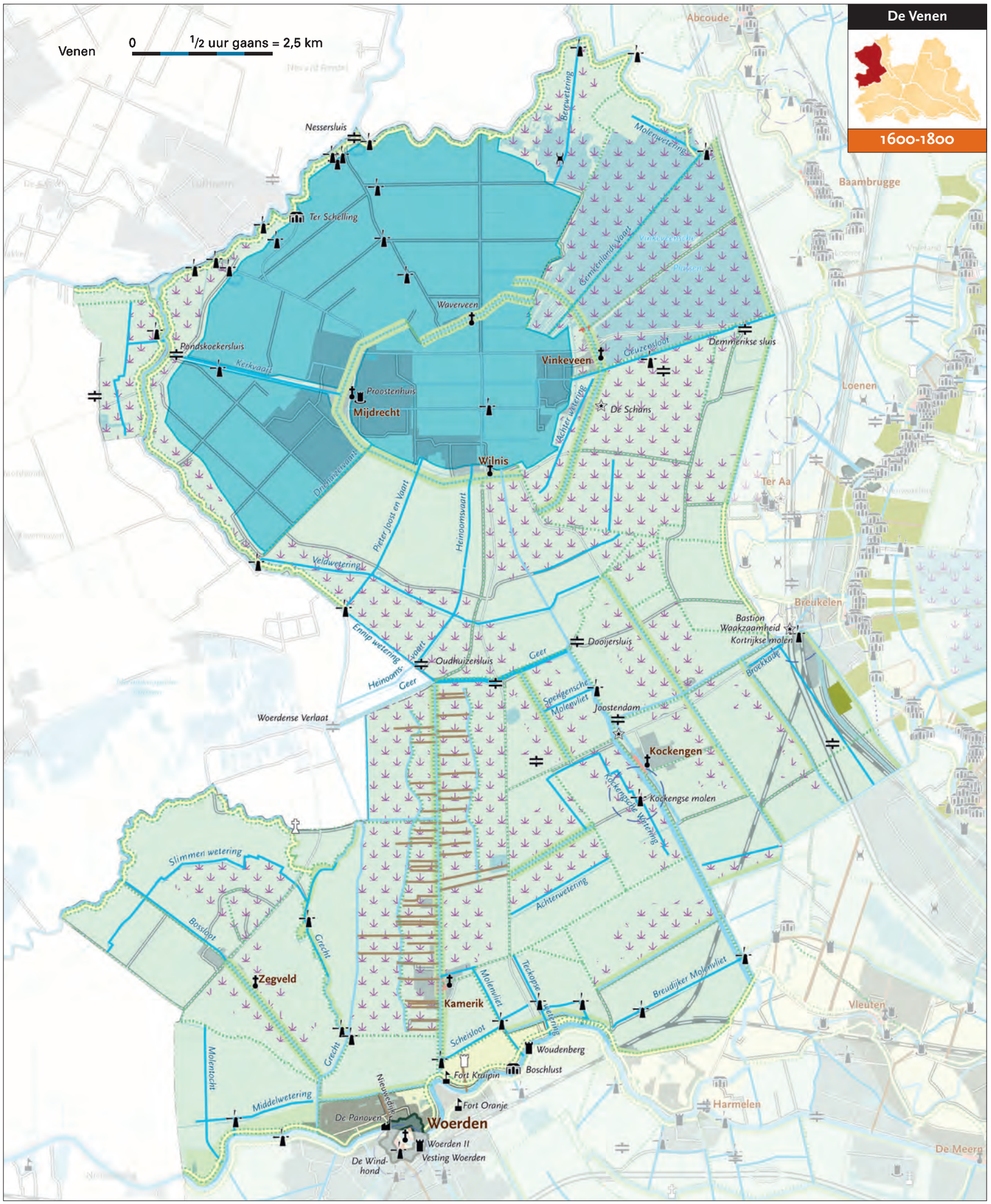
De Venen
1600-1800
Venen
0
1/2 uur gaans = 2,5 km
Abcoude
Baambrugge
Loenen
Ter Aa
Breukelen
Vleuten
Harmelen
De Meern
Nessersluis
Ter Schelling
Waverveen
Pondskoekersluis
Kerkvaart
Proostenhuis
Mijdrecht
Vinkeveen
Geuzensloot
Demmenkse sluis
De Schans
Wilnis
Drijfhazenvaart
Pieter Joost en Vaart
Heinoomsvaart
Veldwetering
Ennip wetering
Oudhuizersluis
Geer
Dooijersluis
Bastion Waakzaamheid
Kortrijkse molen
Broekkade
Speijgensche Molenvliet
Joostendam
Kockengen
Kockengse molen
Kockengsche Wetering
Woerdense Verlaat
Slimmen wetering
Bosslopt
Grecht
Zegveld
Kamerik
Molenvliet
Teckopse wetering
Achterwetering
Breudijker Molenvliet
Scheisloot
Woudenberg
Boschlust
Fort Kruipin
Fort Oranje
Molentocht
Middelwetering
De Panoven
Woerden
Woerden II
Vesting Woerden
De Wind-hond

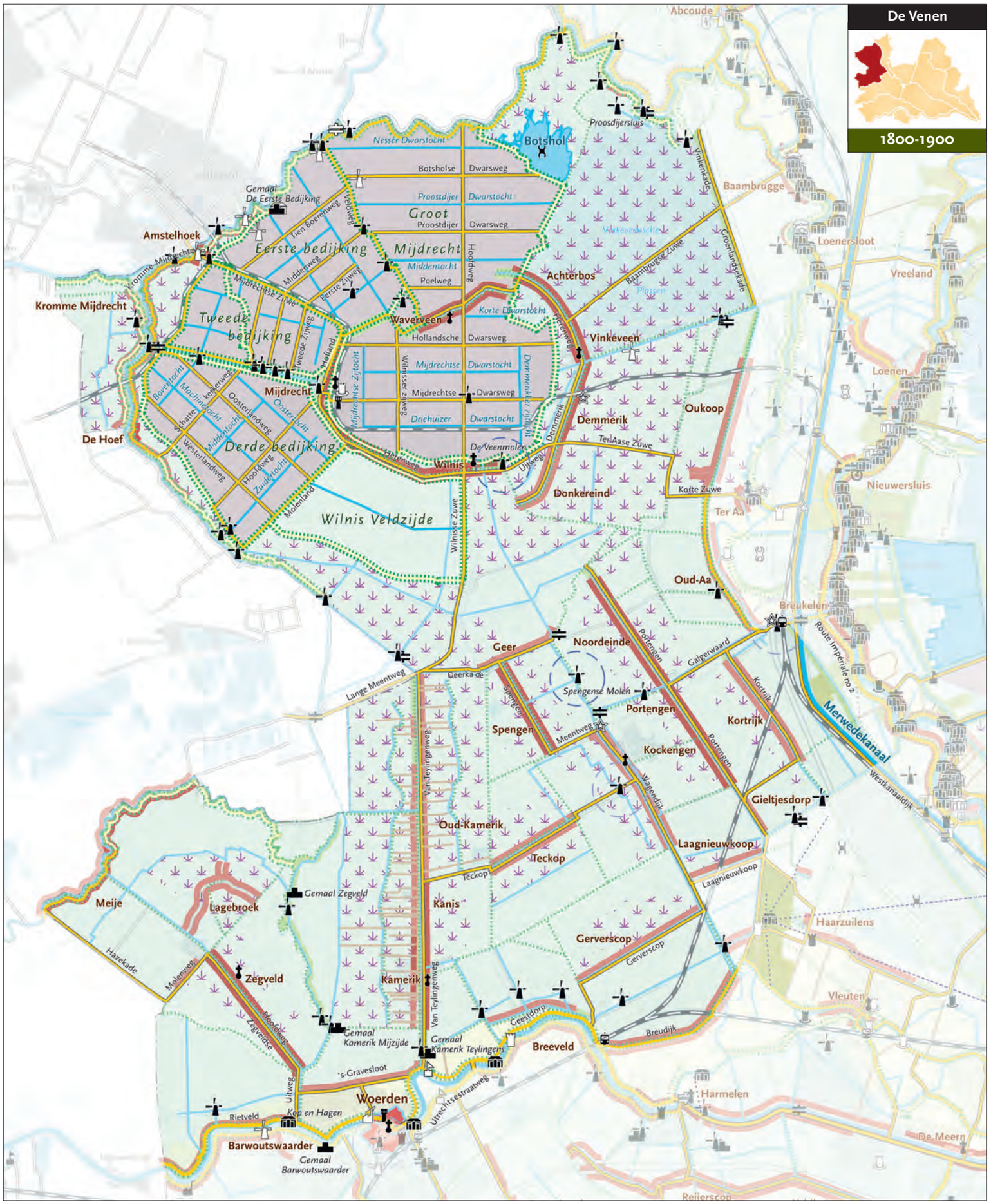
De Venen
1800-1900
Abcoude
Botshol
Proosdijersluis
Nesser Dwarstocht
Botsholse
Dwarsweg
Proostdijer
Dwarstocht
Groot
Proostdijer
Dwarsweg
Gemaal De Eerste Bedijking
Amstelhoek
Eerste bedijking
Mijdrecht
Middentocht
Poelweg
Hoogweg
Achterbos
Baambrugge
Baambrugse Zuwe
Vinkenkade
Groenlandskade
Loenersloot
Vreeland
Kromme Mijdrecht
Tweede bedijking
Waverveen
Korte Dwarstocht
Hollandsche
Dwarsweg
Vinkeveen
Mijdrechtse
Dwarstocht
Mijdrechtse
Dwarsweg
Driehuizer
Dwarstocht
Mijdrecht
Oukoop
Demmerik
Ter Aase Zuwe
De Hoef
Derde bedijking
De Veenmolen
Wilnis
Donkereind
Korte Zuwe
Ter Aa
Nieuwersluis
Wilnis Veldzijde
Wilnisse Zuwe
Oud-Aa
Breukelen
Route Impériale no 2
Geer
Noordeinde
Portengen
Galgerwaard
Lange Meentweg
Geerka de
Spengense Molen
Portengen
Kortrijk
Spengen
Meentweg
Kockengen
Merwedekanaal
Westkanaaldijk
Gieltjesdorp
Oud-Kamerik
Laagnieuwkoop
Teckop
Meije
Lagebroek
Gemaal Zegveld
Kanis
Haarzuilens
Gerverscop
Hazekade
Molenweg
Zegveld
Kamerik
Vleuten
Ceestdorp
Breudijk
Breeveld
Gemaal Kamerik Mijzijde
Gemaal Kamerik Teylingens
's-Gravesloot
Harmelen
Woerden
Uitweg
Rietveld
Kon en Hagen
Barwoutswaarder
Gemaal Barwoutswaarder
De Meern
Reijerscop

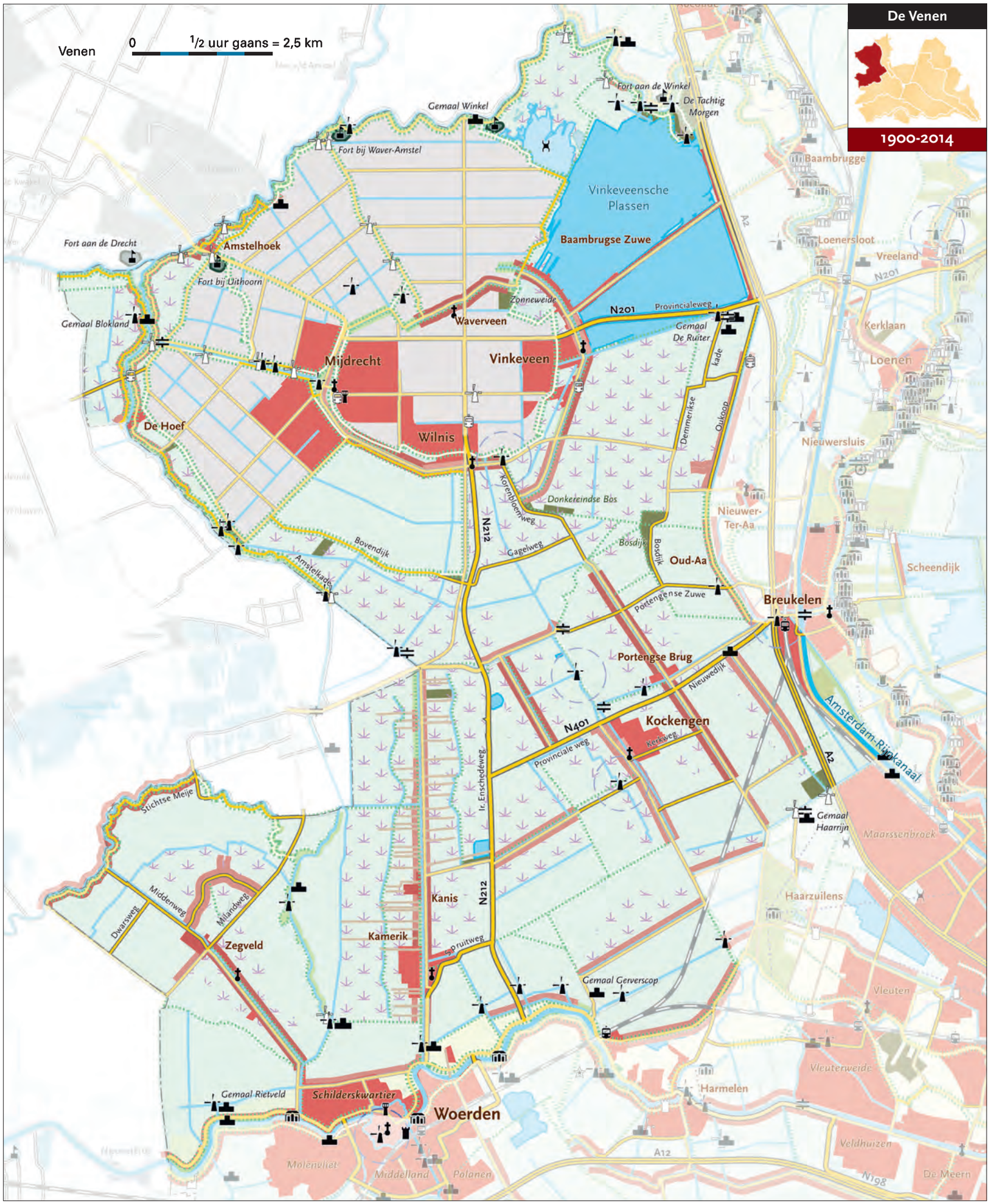
De Venen
1900-2014
Venen
0
1/2 uur gaans = 2,5 km
Gemaal Winkel
Fort aan de Winkel
De Tachtig Morgen
Fort bij Waver-Amstel
Vinkeveensche Plassen
Baambrugge
Baambrugse Zuwe
Fort aan de Drecht
Amstelhoek
Fort bij Uithoorn
Loenersloot
Vreeland
N201
Zonneweide
Waverveen
N201
Provincialeweg
Gemaal Blokland
Gemaal De Ruiter
Kerklaan
Mijdrecht
Vinkeveen
Loenen
De Hoef
Wilnis
Denmerkse kade
Oukoop
Nieuwersluis
Korenbloemweg
Donkereindse Bos
Nieuwer-Ter-Aa
N212
Bovendijk
Gagelweg
Bosdijk
Oud-Aa
Amstelkade
Scheendijk
Portengense Zuwe
Breukelen
Portengse Brug
Nieuwedijk
Amsterdam-Rijnkanaal
N401
Kockengen
Kerkweg
Provinciale weg
A2
Ir. Enschedeweg
Stichtse Meije
Gemaal Haarrijn
Maarssenbroek
Middenweg
Milandweg
Dwarsweg
Kanis
N212
Haarzuilens
Zegveld
Kamerik
Gemaal Gerverscop
Vleuten
Vleuterweide
Gemaal Rietveld
Schilderskwartier
Harmelen
Woerden
Veldhuizen
A12
Molenvliet
Middelland
Polanen
N198
De Meern

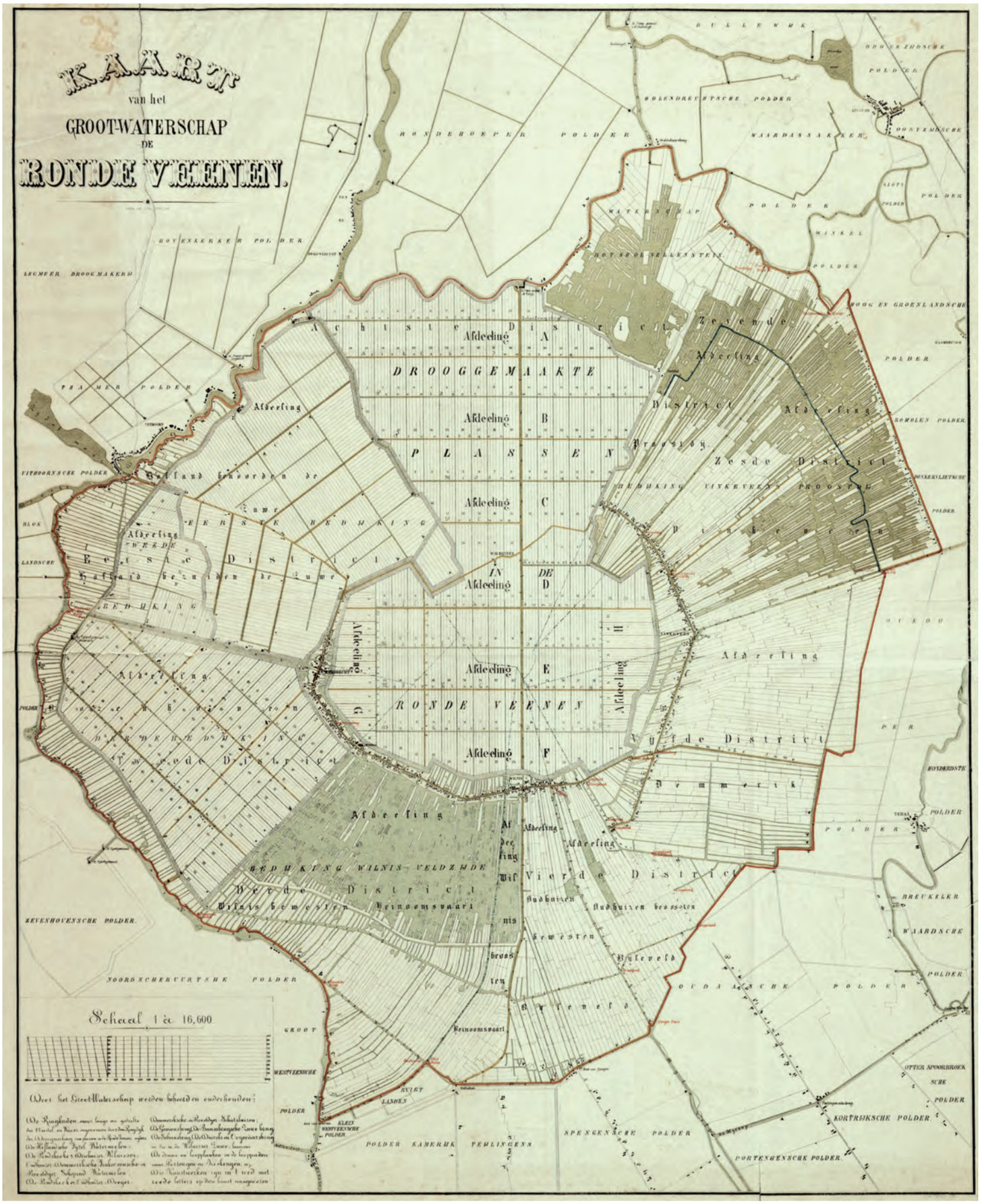

Kaart van het Groot-Waterschap De Ronde Veenen uit omstreeks 1880. Was de verkaveling van de eerste drie bedijkingen nog gericht op de bestaande zuwen, die van de droogmakerij Groot Mijdrecht werd met de oriëntatie op de kompasrichtingen nog veel abstracter uitgezet.

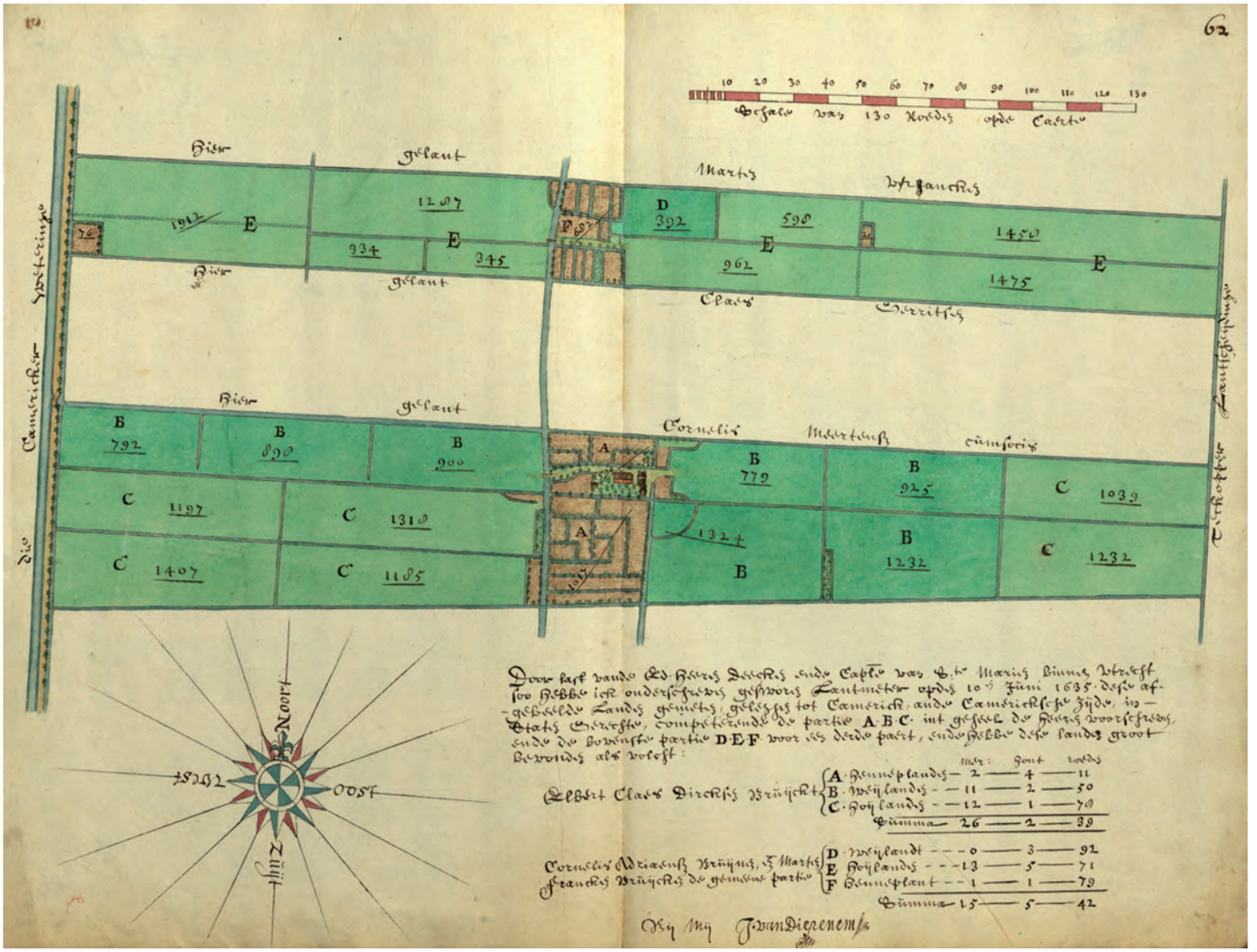

Op dit kaartje uit 1635 van landmeter J. van Diepenem zien we de Buurtsloot van Oud-Kamerik als vaarverbinding tussen de boerderijen. Ook hier was het erf met kleine slootjes ingericht als 'hennip lant'.

Kamerik, mogelijk verwijzend naar Cambrai in Noord-Frankrijk, is ontstaan aan het begin van de Kamerikse Wetering. Deze is begin 12de eeuw in exacte noord-zuid richting gegraven vanaf een bocht in de Oude Rijn. Aan de oostkant kwam, op de cope-afstand van 1.300 meter, de Zwarte Dijk (N212) als achtergrens voor de ontginning Kamerik-Teylingens. De kavelsloten werden aanvankelijk evenwijdig aan het oude Meentpad, op een kaartje uit 1645 aangeduid als de 'Camerycker Uytwegh' (Spruitweg), de achtergrens van Houtdijk, gegraven, tot aan het Oortjespad. Tussen deze beide zijkades kwamen aan de wetering boerderijen te staan. Anders is dit in het noordelijke stuk. Hier staan weliswaar de kavelsloten weer haaks op de wetering, maar liggen de boerderijen in een onregelmatig lint op een afstand van ongeveer 600 meter van de wetering, ieder met een eigen insteekweg en onderling verbonden door de Buurtsloot. Deze bijzondere situering zien we in nog sterkere mate aan de westzijde (Oud-Kamerik), waar de boerderijen op 500 tot 800 meter van de wetering af liggen en waar dit onregelmatige lint doorloopt in de polder Kamerik-Mijzijde, helemaal tot aan de Lignekade, de achtergrens van Gravensloot. De aanwezigheid van een kleirug hier als verklaring voor de ligging van het lint ver in het land is niet aannemelijk, aangezien slechts een kwart van de boerderijen op deze rug ligt. Tegenwoordig wordt aangenomen dat de ontginning hier vanuit de Oude Meije, het vroegere veenriviertje langs de Grecht, heeft plaatsgevonden en dat de boerderijen vervolgens naar de achtergrens van deze eerste ontginning zijn verplaatst. Na het graven van de Kamerikse wetering legde elke boerderij, of elke twee boerderijen, een oprijlaan aan naar de nieuwe as; een in Nederland zeldzaam fenomeen.

In 1312 werd in Zegveld een kerk gesticht op de ontginningsas (Hoofdweg) die dwars door het gebied tussen de Grecht en de Rietveldse Kade was aangelegd. Loodrecht hierop werd een vrije opstrekkende verkaveling uitgezet met de Broeker- en de Haakwetering als afsluiting in het noordwesten.

De verkaveling van Zegvelderbroek is vanuit de (Oude) Meije ontgonnen en bestaat uit twee delen: Hoogenbroek met de doorlopende verkaveling tussen de Hazekade en de Middenweg en Lagebroek met de bijzondere waaiervormige verkaveling. Gezien de geheel tot de Haakwetering doorlopende kavelsloten moet men begonnen zijn vanuit de Oude Meije. Hier, in de noordoostelijke

rand van het gebied, lag de vroeg 12de-eeuwse nederzetting Mi of Miland, waarvan het kerkje, gewijd aan St. Maarten, een eeuw later al verdwenen was. De boerderijen, die aanvankelijk langs de (Oude) Meije stonden, zijn al in een vroeg stadium ver het veen in verplaatst.

In tegenstelling tot in de Ronde Venen is hier geen nieuwe ontginningsas aangelegd, maar zijn slechts enkele insteekwegen aangelegd vanaf de Haakwetering, zoals het Branderpad. Lagebroek was een echte vaarpolder, waarbij de Slimmenwetering als belangrijkste ontsluitingsroute fungeerde. De weg die thans de boerderijen onderling verbindt is pas in 1958 tijdens de ingrijpende ruilverkaveling aangelegd.

Ronde Veense ontginningen

In het noorden lag het grote veenkussen van de Ronde Venen. Vanaf de veenriviertjes Kromme Mijdrecht, Drecht, Waver en Winkel, de vergraven Ennipwetering en de in het zuiden opgeworpen Veenkade-Demmerikse Kade werd radiaal ontgonnen naar het hoger gelegen centrale punt. Als scheiding en ter afwatering van de ontginningseenheden groeven de ontginners zuwes naar het midden toe. Ongeveer halverwege werden rond het middelpunt ringvormige ontginningskaden opgeworpen. Dit gebeurde echter niet gelijktijdig. In de onderlinge verspringing van deze bebouwingsassen is dat goed te zien: het lint Demmerik moet als eerste zijn aangelegd (vóór 1138) en vervolgens noordwaarts zijn verlengd in Vinkeveen. Later volgden de linten van Mijdrecht en Waverveen. Net als bij Zegveld was hier geen sprake van vaste perceelmaten, maar van een vrije opstrekkende verkaveling. Bij Demmerik zijn knikken in de stervormige verkavelingsrichting te zien. Misschien is dit een gevolg van bodeminklink waardoor, om haaks op de hoogtelijnen te blijven, de kavelrichting tussen Oukoop en Demmerik moest worden gecorrigeerd. Aan de binnenringzijde van de ontginningen werden op de kruising met de zuwes kerken gesticht: in Mijdrecht bij de Kerkvaart, in de 15de eeuw gevolgd door kerken in Wilnis bij de Wilnisse Zuwe en in Vinkeveen bij de Baambrugse Zuwe. Vlakbij de kerk in Mijdrecht werd aan het begin van de 13de eeuw het Proostenhuis gebouwd, als administratief centrum van het kapittel van Sint Jan.

Door latere vervening en de aanleg van droogmakerijen is van deze ontginningen niet veel meer over. In Oudhuizen en Demmerik zijn nog de grootste delen zichtbaar; langs de Kromme Mijdrecht ligt een smalle reststrook, die radiaal is verkaveld. De meeste zijkaden van de ontginningen, de zuwes, zijn er nog, maar het oude patroon van de binnenring is geheel verdwenen.

Waterbeheersing

Omstreeks 1300 zijn de ontginningen in het gebied voltooid. Na de moord op Floris V in 1296 kwamen stukken van De Venen in Hollands bezit: in het noorden de taartpunt van Waverveen en in het zuiden alles ten westen van de Hollandse Kade. Door het voortdurend inklinken van de bodem stond waterbeheersing de komende eeuwen centraal. Ook werd gewerkt aan betere vaarwegen voor de export van kaas, turf en baksteen naar de opkomende steden en voor de import van graan uit de Oostzeelanden.

Door verzanding van de Hollandsche IJssel na de afdamming bij Klaphek zocht men voor de oostelijke polders naar een andere afwateringsmogelijkheid. In 1385 kreeg polder Heycop, ten zuiden

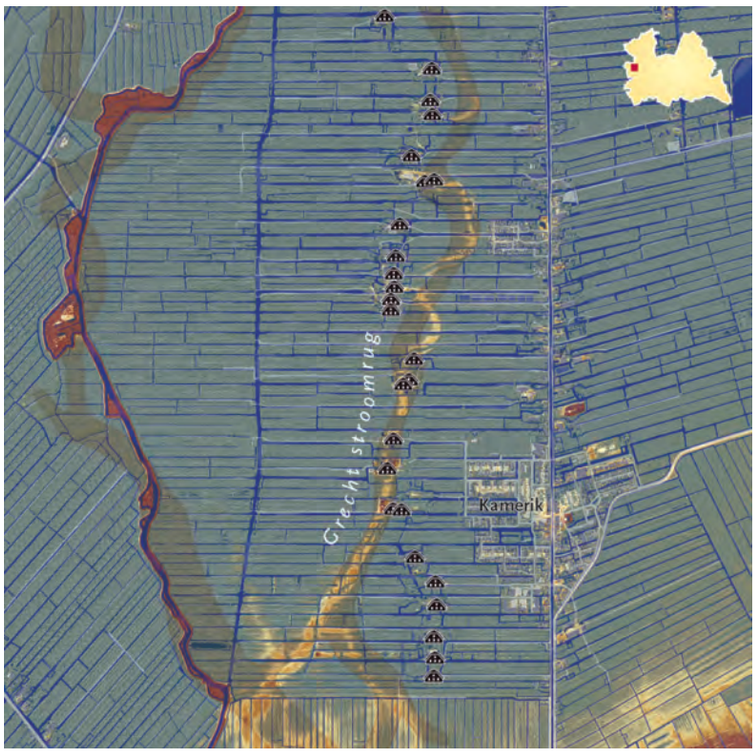

Actuele hoogtelijnen kaart van het boerderijlint Kamerik-Mijzijde, gedeeltelijk op de Grecht stroomrug. Links tekent zich duidelijk de kanalisatie uit 1494 van het veenriviertje de Grecht af ten opzichte van de natuurlijke stroomrug.

Het unieke, ver in de polder Kamerik-Mijzijde gelegen boerderijlint. Rechts de nieuwbouw van Kamerik.

Kaarte van een gedeelte van de Provintie van Holland, uit 1769 door Pieter Adriaansz. Ketelaar. De verkaveling is schematisch weergegeven, maar de waterstaatskundige situatie en de militaire topografie staan op deze strategische kaart nauwkeurig ingetekend op basis van nieuwe opmetingen. De rode lijn geeft de grillig verlopende grens tussen Holland en Het Sticht aan.

De Bijleveld met de Dooyersluis en de begroeide Veenkade als waterscheiding tussen de verschillende ontginningen.

van De Meern, bisschoppelijke toestemming om te mogen lozen op de Leidsche Rijn via De Meent. Vanaf de Heldam in de Leidsche Rijn werd een bestaande waterloop gevolgd tot aan de Breudijk bij de Wel. Vanaf hier werd een nieuw kanaal gegraven dat ten noorden van Kockengen, bij de latere Joostendam, een haakse bocht maakte naar de Vecht bij Breukelen, de (Grote) Heycop.

Maar ook de polders Bijleveld, Reijerscop, Achthoven en Mastwijk kampten met dezelfde afvoerproblemen. Lozen op de Leidsche Rijn kon niet, want dat zou het lager gelegen Groot Waterschap van Woerden niet kunnen verwerken. Woerden lostte haar afvoerprobleem op met het graven van de Wiericke naar de Hollandsche IJssel. Een uitweg werd gezocht naar het noorden, op de Amstel. Toestemming hiertoe kwam in 1413 van de Hollandse graaf Willem IV. Pal naast de Heycop, slechts gescheiden door een smalle kade, werd toen dwars door het veengebied de 23 kilometer lange Bijleveld aangelegd, die het water via de Bijleveldsche Vliet-Molenvliet en een oude Rijntak naar de Amstel afvoerde. Het gehucht Nessersluis herinnert nog aan het uitmondingspunt van de Bijleveld in de Amstel. De Heldam ten oosten en de Haanwijkerdam ten westen van Harmelen zorgden ervoor dat het afvoerwater niet in de Oude en Leidsche Rijn wegliep. Bij het lintdorp Kockengen werden de Bijleveld en de Heycop wat van elkaar afgelegd om ruimte te houden voor de bestaande bebouwing. Ten noorden hiervan werd als waterscheiding de Joostendam opgeworpen. De kaarsrechte Bijleveld ontwikkelde zich tot een druk bevaren route richting Amsterdam.

De Kamerikse wetering was aanvankelijk de vaarroute van Woerden naar Amsterdam, via de Ennipwetering-Kromme Mijdrecht. Toen in de 14de eeuw de scheepvaart toenam, werd in 1366 een meer westelijk gelegen kanaal tussen de Oude Rijn en de Kromme Mijdrecht gegraven, dwars door de polder Mijzijde, de huidige Grecht-Middelwetering. Wateroverlast door het intensieve handelsverkeer leidde tot boerenprotest in Mijzijde. Uiteindelijk, in 1494, mochten de boeren op eigen kosten een nieuw kanaal graven, de (Nieuwe) Grecht. Hiertoe werd de Oude Meije gekanaliseerd, bedijkt en later, in de 17de eeuw, voorzien van een jaagpad. Kaden werden verhoogd en de bestaande zuwes verbreed tot vaarten, zoals Molenland, Kerkvaart, Geuzensloot, Gemeenlandsvaart en Heinoomsvaart. Vanaf de 16de eeuw regelde de toentertijd moderne molenbemaling de uitwatering. Molens met hun molenvlieten kwamen vooral langs de randen van de ontginningen in de Ronde Venen te staan.

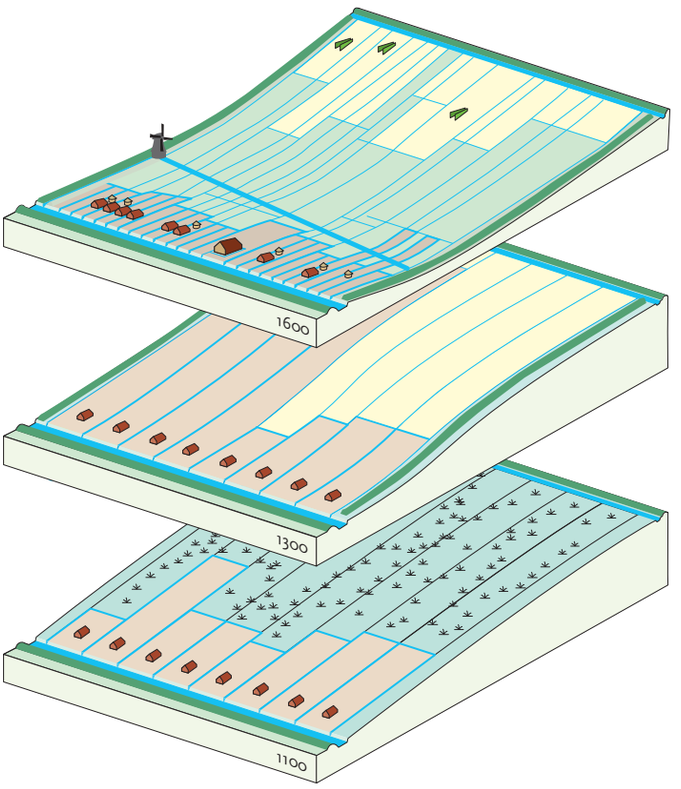

Cope-ontginning door de eeuwen heen. Rond 1100 werd met het graven van een voor- en een achterwetering, op ongeveer 1250 meter afstand, de veenwildernis ontwaterd. Strookpercelen met een breedte van 110 meter werden uitgezet. Op de kop van ieder perceel kwam een boerderij, erachter de eerste cultivering van de wildernis. Rond 1300 was het land ontgonnen en in gebruik genomen voor akkerbouw en hooiland. Door de ontwatering begon het veen in te klinken. Akkerbouw was nauwelijks meer mogelijk. Rond 1600 was het land al zo'n vijf meter gedaald! Nieuwe molenvlieten moesten zorgen voor het drooghouden van de polders. Percelen werden met scheisloten in lengterichting gesplitst. De boeren schakelden over op veeteelt. Weidegrond werd dominant. Bij de boerderijen werd hennep voor de touwindustrie verbouwd; achter op de kavels verschenen eendenkooien voor extra inkomsten.

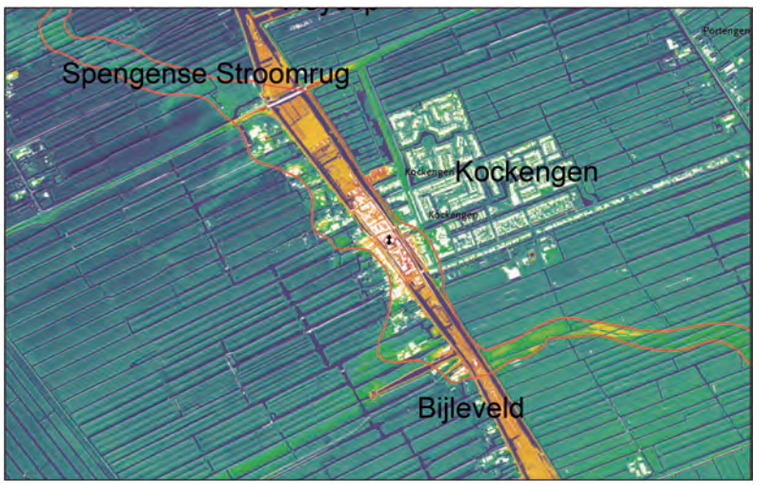

Boven • Kockengen heeft bij het bouwen van de kerk gebruik gemaakt van de stevige Spengense Stroomrug. Om geen natte voeten te krijgen is deze kleirug ook benut voor een voetpad dwars door de polders. Zie het deel rechts van de Bijleveld.
Onder • Dorp Kockengen omstreeks 1755 door Dirk Verrijk. Aan de Heycop worden vaten uit de bierbrouwerij in een schuit geladen. Het gebouw links met het jaartal 1697 is de bierbrouwerij.

1600-1800 • Turfwinning

Al sinds de middeleeuwen is in het gebied turf gewonnen. Door de opkomst van Amsterdam nam eind 16de eeuw de vraag naar turf sterk toe. Het uitbaggeren en verbreden van de kavelsloten gebeurde op steeds grotere schaal. Resultaat was een sterk verbreed slotenpatroon, dat nog goed te zien is direct achter de boerderijlinten van de Ronde Venen bij Vinkeveen, Demmerik en Wilnis en bij Kamerik en Kockengen. In de polder Oudhuizen ontstonden zelfs kavelbrede sloten! Ter behoud van de agrarische gronden werd Amsterdams huisvuil per kerende schuit aangevoerd en over de percelen uitgespreid. Deze 'toemaakdekken' bevatten een schat aan archeologische sporen.

Steeds dieper werd het veen uitgebaggerd, ook onder water. Resterende stroken land kalfden af en verdwenen in het water. Overheidsmaatregelen als het handhaven van een minimale breedte van vier meter voor legakkers (1592) en een buffer van vijftig meter voorland bij zuwes (1694) konden niet voorkomen dat in de 18de eeuw grote veenplassen ontstonden. Door uitgebreide inundaties van de (Oude) Hollandse Waterlinie in 1672 verdween het laatste stuk van de Bijleveld. In 1674 werd een nieuwe Rondeveense Polder gesticht, inclusief de aanleg van ringdijken, sluizen en waterwegen.

De Bijleveld kreeg met de Geer een omleiding naar de Kromme Mijdrecht bij de Woerdense Verlaat en naar de Heinoomsvaart bij de Oudhuizersluis. Ook andere vaarten, veelal de oude zuwes, werden voor het turftransport verbreed en voorzien van sluizen: Dooyersluis, Nessersluis, Demmeriksesluis en later ook de Pondskoekersluis en de Proostdijersluis. Voor de opkomende trekvaart werden in de 17de eeuw jaagpaden langs de rivieren aangelegd.

Als laatste gebied is Vinkeveen in de eerste helft van de 20ste eeuw verveend. Het karakteristieke turfwinningslandschap van trekgaten en legakkers is hier nog aanwezig. Evenals Vinkeveen heeft men de uitgeveende polder Botshol niet meer drooggelegd. Natuur en recreatie zijn hier in de plaats gekomen van de vroegere agrarische functie en de turfwinning.

1800-1900 • Droogmakerijen

Effectief tegen de verdere verwatering van het land was de overheidsmaatregel uit 1790 om een verveningsvergunning te koppelen aan een verplichting tot bedijking en droogmaking. In 1798 keurden de Staten van Utrecht een plan goed om de Ronde Venen in drie gedeelten droog te maken: de Eerste, de Tweede en de Derde Bedijking.

Binnen zware ringdijken direct achter het lint van Mijdrecht werd een rasterverkaveling uitgezet van 1.000 bij 1.000 meter met percelen van 50/100 bij 500 meter. Een strook oudland langs de Kromme Mijdrecht bleef uitgespaard. Als grens tussen de bedijkingen fungeerden de vroegere Bijleveld, de Kerkvaart en het Molenland. Een oude kreekrug tussen de Eerste en de Tweede Bedijking benutte men als stevige ondergrond voor een nieuwe ringdijk. Het gebogen verloop herinnert nog aan deze rug. In de Eerste Bedijking is op de Mijdrechtse Zuwe een centrale ontsluitingsweg aangelegd, de Middelweg, nu de N201. Met behulp van een stoomgemaal bij de Angstel en twee molengangen met elk vier molens aan de Bijleveld en de Kerkvaart viel de Eerste Bedijking in 1845 droog, in 1856 gevolgd door de veel kleinere Tweede Bedijking.

De Derde Bedijking werd met vier haaks op elkaar staande wegen ontsloten. Aan het centrale afwateringskanaal kwam een stoomgemaal dat samen met twee molens aan de Zuidertocht de polder in 1864 droogmaalde.

De droogmakerij Groot Mijdrecht startte in 1872 met de aanleg van ringdijken en de bouw van stoomgemaal De Voogt aan de Waver. De in 1879 drooggevallen 2.000 hectare grote veenplas kreeg een op de topografische coördinaten uitgezette verkaveling: dwarstochten en dwarswegen werden haaks op de van noord naar zuid lopende Hoofdweg (N212) gesitueerd.

De laatste droogmakerij was Wilnis-Veldzijde. Een omvangrijker plan daartoe dateerde al uit 1806. De polder viel in 1926 droog. Naast de ringdijken is hier geen nieuwe verkaveling uitgezet. Alleen de door gedeeltelijke vervening zeer oneffen grond is als werkverschaffingsproject in de jaren dertig van de vorige eeuw geëgaliseerd.

Ten oosten van Zegveld is in de verkaveling nog de kronkelende loop van de Oude Meije zichtbaar. De Grecht is in 1495 gegraven als vaarroute tussen Woerden richting Amsterdam.

1900-2014 • Transformatie in functie en beeld

Tussen 1883 en 1914 werd als laatste grote verdedigingslinie van ons land de Stelling van Amsterdam aangelegd. In het Utrechtse deel vormden de riviertjes de Amstel, de Waver en de Winkel de hoofdverdedigingslijn. Hierlangs kwamen, op regelmatige afstanden, lage, goed gecamoufleerde forten: Uithoorn, Waver-Amstel, het onvoltooide Botshol en Winkel. De direct ten zuiden gelegen, verzonken droogmakerijen (tot zes meter onder NAP) waren zeer geschikt om bij oorlogsdreiging te inunderen.

Ontsluiting van het gebied begon in 1915 met de aanleg van de lokaalspoorlijn tussen Nieuwersluis en Uithoorn met stations in Mijdrecht, Wilnis en Vinkeveen. Een deel van het tracé van de verdwenen spoorlijn is nu benut als busbaan. Enkele doorgaande provinciale wegen werden gerealiseerd, die grotendeels de bestaande wegenstructuur volgden, zoals de N212 en de N201. De in 1952 aangelegde A2 markeert een scherpe scheiding met het oude land onder Abcoude en de Vechtstreek.

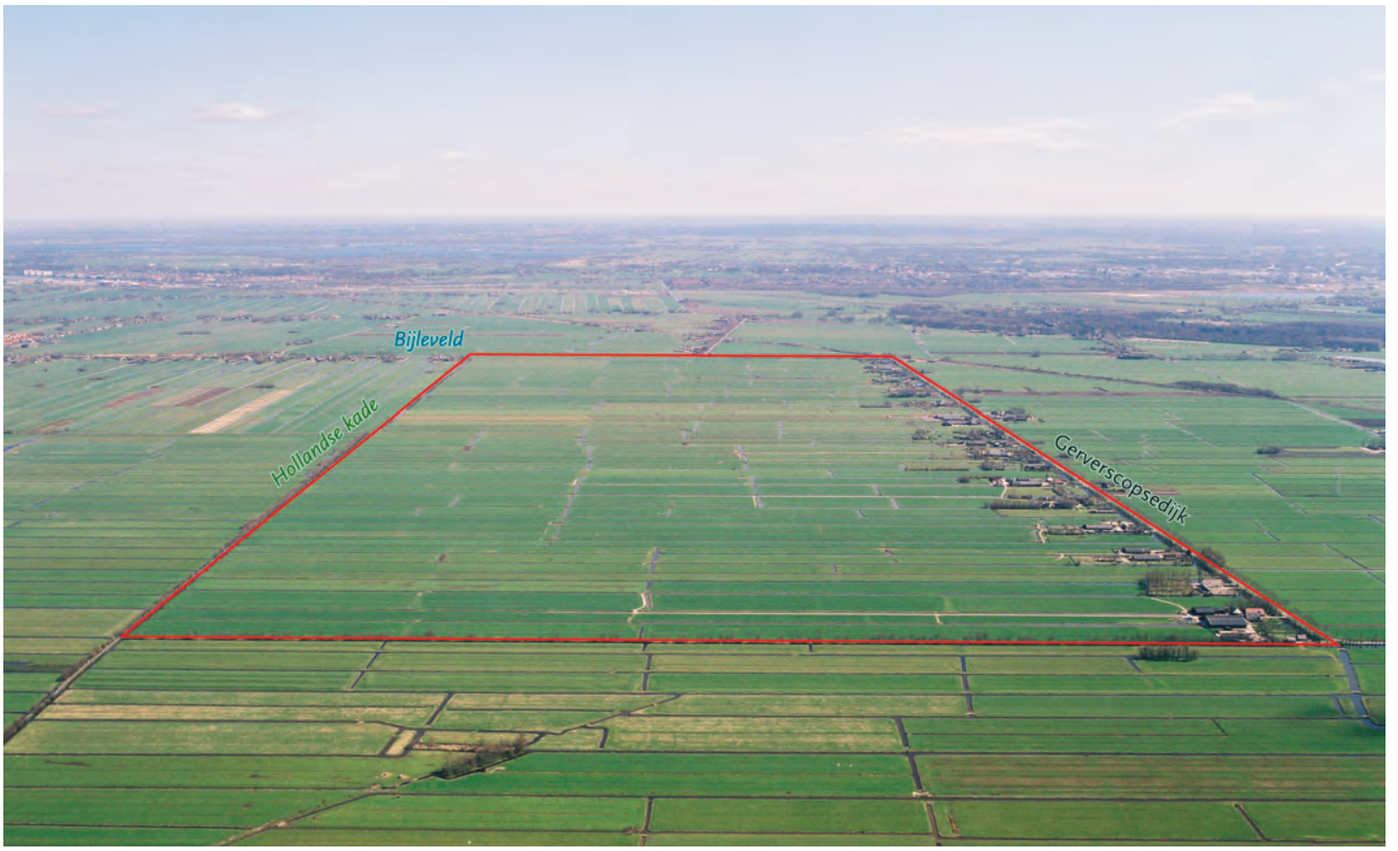

Boven • Polder Gerverscop als ideaaltypisch voorbeeld van een middeleeuwse cope-ontginning. Op de voorgrond de scheve sloot als oorspronkelijke achtergrens van de polder Klein Houtdijk.
Rechtsonder • Detail van de kaart van De Roy uit 1696. De Bijleveld (1413) en de Heycop (1385) staan hier nog duidelijk als twee, slechts door een smalle kade gescheiden, kanalen aangegeven. Voor het dorp Kockengen is iets meer ruimte aangehouden.

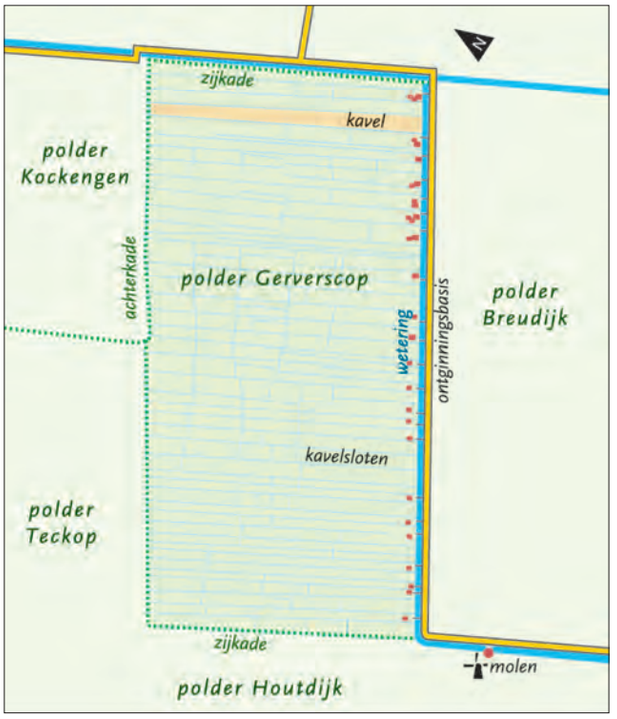

Op deze kaart uit 1593 is de middeleeuwse stervormige verkaveling van de Ronde Venen nog intact. De Bijleveld is als vaarroute zichtbaar en in het midden van de ster staat de Veenmolen. Met streepjes is de eerste turfwinning aangegeven.

De droogmakerijen van de Ronde Venen waren door slechte grond, inklink en zilte kwel een mislukking als nieuwe akkerbouwgrond. Door de landbouwcrisis in 1880, hoge polderlasten en voortdurende wateroverlast trokken veel boeren weg. Na een korte opbloeiperiode tijdens het Interbellum bleef ook na 1945 het agrarische bestaan moeizaam. Nieuwe economische dragers werden de waterrecreatie rond de Vinkeveensche Plassen, met villabebouwing langs de Baambrugse Zuwe en Groenlandse Kade, en de verstedelijking rond Mijdrecht met industrie in de binnenring en kassenbouw in de Tweede Bedijking.

Nadat men in 1954 had afgezien van het droogleggen van de Vinkeveensche Plassen, werd daar in ruim twintig jaar, tussen 1957 en 1976, zo'n veertig miljoen kubieke meter zand gewonnen voor bouwprojecten in Amsterdam. In 1960 werd onder Kockengen over een lengte van drie kilometer zowel de Heicop als de Bijleveld gedempt. Bij de ruilverkaveling in het gebied Oukoop-Kortrijk in 1966 ontwierp landschapsarchitect Hans Warnau een aantal recreatieplaatsen voor de stadsbewoner, aansluitend op de bestaande landschapsstructuur, waaronder de recreatieterreinen Boswijk en Korenmolenweg in de venen ten oosten van Wilnis. Inmiddels zijn deze al weer omgevormd tot natuurgebiedjes.

Het centrale veengebied met de cope-ontginningen is tot op de dag van vandaag gaaf gebleven. Wel zijn in de kernen van Kockengen, Kamerik en Zegveld kleinschalige nieuwbouwwijken verrezen. De noordwaartse uitbreiding van Woerden is gelukkig nog beperkt gebleven tot de eerste ontginningsassen van het veengebied. Een sluipende transformatie in het veengebied is aan de gang als gevolg van de teruggang in de landbouw. Deze functieverandering manifesteert zich vooral in de boerderijlinten. Ambitieuze natuur- en recreatieprojecten stonden op stapel in het kader van het Plan De Venen. Uitvoering daarvan is op een lager pitje gezet.